

Vrednote prebivalstva Republike Slovenije in možnosti za nadaljnjo modernizacijo slovenske družbe

Proces retraditionalizacije slovenske družbe kot dejavnik njene modernizacijske blokade

Values of the population of Republic of Slovenia and the potential for further modernisation of Slovenian society

The process of retraditionalisation of Slovenian society as an obstacle to its modernisation

Urban Vehovar¹

Povzetek

V članku so predstavljeni podatki, ki nakazujejo, da se slovenska družba postopoma retraditionalizira. Proces retraditionalizacije se je začel v drugi polovici tega desetletja. V skladu z Inglehartovo opredelitvijo osi tradicionalizma ter sekularizma, na drugi strani pa osi materialističnih ter postmaterialističnih vrednot, je za retraditionalizacijo slovenske družbe značilno zapiranje v sorodstvena omrežja (tradicionalizem) ter obravnava dela kot moralne kategorije, in ne kot kreativne dejavnosti (materializem). Najverjetneje predstavlja retraditionalizacija reakcijo prebivalstva na procese modernizacije oz. globalizacije. Prebivalstvo opaža, da vse težje vzdržuje pričakovano raven življenja, zato se v vse

---

¹ Dr. Urban Vehovar je docent, zaposlen na Univerzi na Primorskem, Pedagoški fakulteti Koper.

večjem obsegu naslanja na tiste vire in metode, ki so se kot zadovoljivi izkazali že v preteklosti, tj. na družinsko omrežje ter 'trdo' delo. V času krize ima naslanjanje na tradicionalno preživetveno strategijo svoje prednosti, vendar zavira procese nadaljnje modernizacije slovenske družbe in gospodarstva.

Ključne besede: modernizacija, globalizacija, socialni kapital, odnos do dela, religioznost, retradicionalizacija, blokada modernizacijskega procesa, slovenski tradicionalni poslovni model, slovenski tradicionalni preživetveni model, prehod med družbe inovativnosti in znanja

Abstract

In the article, some data revealing trends of gradual retraditionalisation of Slovenian society are presented. Process of retraditionalisation of Slovenian society started to unfold in the second part of the present decade. According to Inglehart's definition of the axis of traditionalism vs secularism, and the axis of materialist vs postmaterialist values, Slovenian retraditionalisation is characterised by the closure of individuals into networks of relatives (traditionalism), and by attitude towards work characterised by morals, as opposed to self-expression and creativity (materialism). Probably, retraditionalisation reflects the reaction of population to processes of modernisation i.e. globalisation. Population perceives that it is getting harder to upkeep the expected level of living, and, as a result, draws to a larger degree on sources and methods which proved as reliable sources of subsistence in the past, i.e. family network and 'hard' work. The reliance on traditional subsistence strategy has advantages, especially in the times of crisis, but ultimately it is problematic, since it hinders processes of social and economic modernisation.

Keywords: *Modernisation, globalisation, social capital, attitude in regard to work, religiousness, retraditionalisation, Slovenian traditional business model, Slovenian traditional subsistence model, transition towards knowledge societies*

Uvod

Eno od možnih izhodišč pri obravnavi premen vrednotnega sistema prebivalstva Republike Slovenije predstavlja proces modernizacije in obravnava tega procesa v navezavi na tiste dejavnike, ki opredeljujejo strukturno-institucionalno in vrednotno razsežje družbe.² Slovenija naj bi predstavljala 'zgodbo o uspehu', vsaj v kolikor govorimo o državah »Vzhodne Srednje Evrope« (Central Eastern Europe, CEE). Zastavlja pa se vprašanje, v kolikšni meri so vrednote Slovenk in Slovencev usklajene ali naklonjene procesom družbene in gospodarske modernizacije in kolikšen je modernizacijski potencial slovenske družbe, kot je pogojen v razmerju z vrednotami.

Ključen in dominanten proces, ki pogojuje in spodbuja procese družbene in gospodarske modernizacije, je ekonomska globalizacija. Temu procesu ni mogoče ubežati, obenem pa je po svoji naravi sorazmerno enostranski, usmerjen predvsem k doseganju visoke ravni ekonomske učinkovitosti. Na eni strani velja, da je ekonomska učinkovitost podprta s sklopom institucij, ki tvorijo strukturo podjetniškega in siceršnjega družbenega okolja, na drugi strani pa je vsakršna makroinstitucionalna ureditev

---

² Tukaj ločujem institucionalno dimenzijo, ki jo opredeljujem predvsem kot razsežje makro ravni, v smislu formalnih institucij kot tistih usmerjajočih dejavnikov, ki jih opredeljuje država v okvirih pravosodnega sistema, tj. zakonske in ostale regulative. Na drugi strani pa obravnavam vrednote kot neformalne institucije usmerjanja, ki zadevajo predvsem posameznike in skupine, torej učinkujejo mikro in mezzo ravni. V tem smislu lahko govorimo o t. i. 'path-dependence' kot specifičnem delovanjskem okviru, ki opredeljuje splošno sprejeta pravila delovanja, ki niso nujno ozaveščena, predstavljajo pa pomemben del vsakdanjih preživetvenih praks prebivalstva.

umeščena v kulturni milje (v tem okviru uporablja Polanyi pojem 'umeščenost' oz 'embeddedness', Sztompka pa pojem 'civilizacijska kompetenca'). Zato vrednote vsaj do neke mere pogojujejo ekonomsko učinkovitost v kontekstu modernizacije družbe oz. procesov globalizacije.

V skladu z Inglehartovo opredelitvijo imamo v svetu opraviti z več 'kulturnimi območji', ki se medsebojno razlikujejo glede na vrednotne sisteme (Inglehart, 1997; Inglehart 2000). Inglehart je opredelil dve razsežji, s pomočjo katerih lahko umestimo družbe v kulturni zemljevid sveta, razsežje 'tradicionalnih' vs 'sekularno-racionalnih' usmeritev in razsežje 'vrednot preživetja' vs 'vrednot samoizražanja'. Razsežje tradicionalno vs sekularno-racionalno označuje, na eni strani kontinuuma, relativna pomembnost religije, družinskih vezi, podrejanje oblasti, izogibanje političnim konfliktom in poudarek na konsenzu in obratno; na drugi strani kontinuuma ga označuje relativna negacija tradicionalnega. Adam in sodelavci sklepajo, da tvorijo sekularno-racionalne usmeritve boljši temelj za sprejemanje prožnejših in zapletenejših organizacijskih modelov in delovnih procesov, ki so značilni za visokorazvite družbe (Adam et al., 2005).

Eno od osrednjih značilnosti razsežja vrednot preživetja vs vrednot samoizražanja predstavlja nasprotje med materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami. Tudi tokrat velja, da je prehod od enega k drugemu razsežju pogojen z uspešnimi procesi modernizacije: Inglehart povezuje prehod od prvega k drugemu razsežju z uspešnim ekonomskim razvojem (Inglehart, 1997). Za družbe, ki izkazujejo visoko stopnjo postmaterialističnih vrednotnih usmeritev sta značilni visoka raven medosebnega zaupanja in toleranca do drugačnosti.

Na kratko, najrazvitejše družbe sveta naj bi dosegale najvišje vrednosti na razsežjih sekularno-racionalnega in samoizražanja oz. postmaterializma.

Vsaj do neke mere je temu tudi tako: najbolj sekularno-racionalne *in* postmaterialistične družbe so skandinavske družbe, oziroma – v skladu z opredelitvijo Ingleharta – evropske protestantske družbe (Inglehart, 2004). V grobem lahko rečemo, da predstavlja enega od predpogojev ekonomske razvitosti kompleks vrednot, za katerega sta značilni racionalnost *in*/ali postmaterializem, s tem da skandinavske družbe dosegajo relativen maksimum na obeh razsežjih. Zato tudi ne preseneča, da obstaja visoka stopnja korelacije med vrednotnimi usmeritvami in stopnjo ekonomskega razvoja (Adam et al., 2005).³ Pri tem velja opozoriti tudi na dejstvo, da so skandinavske družbe izrazito solidarne, ne glede na premene socialne države, ki se odražajo v t. i. 'krizi socialne države' (cf. Trbanc, 1992; cf. Kristensen in Lilja, 2009). Navkljub pospešenim procesom globalizacije vztrajajo pri mehanizmih socialne solidarnosti in družbenih tveganj ne prelagajo na pleča družin in sorodstvenih omrežij. Torej se globalizacijski pritiski npr. na Danskem ne prevajajo v procese družbene retradicionalizacije, ki jo v primeru Nemčije omenja Beck (cf. Beck, 2001).

Adam in sodelavci ugotavljajo, da pripada Slovenija dvema kulturnima območjema, območju bivših komunističnih držav ter območju katoliške Evrope. Zaradi tega dosega zmerne ocene na obeh razsežjih, čeprav je na kontinuumu tradicionalnih vs sekularno-racionalnih usmeritev oz. vrednot umeščena relativno zelo visoko (ibidem). Rus in Toš celo ocenjujeta, da je tovrstna umestitev oz. položaj Slovenije pravzaprav zelo ugoden, saj se uvrščamo blizu evropskih protestantskih dežel, Nemčije in Finske (Rus in Toš, 2005).⁴

---

³ Obenem velja tudi to, da obstaja visoka stopnja korelacije med kakovostjo institucionalne ureditve ter višino, stopnjo rasti in vzdržnostjo rasti bruto domačega proizvoda (*World Economic Outlook*, 2003).

⁴ Finska brez dvoma predstavlja zgodbo o uspehu, vprašanje pa je, če lahko za zgodbi o uspehu označimo Grčijo ali Češko, ki sta prav tako uvrščeni najbližje Sloveniji. Glede na razmere v Grčiji bi lahko – ponovno – sklepali, da je Inglehartov teoretski konstrukt

Kakorkoli, mogoče se je strinjati z ugotovitvijo Adama in sodelavcev, da imamo v primeru vseh družb Vzhodne Srednje Evrope opraviti s 'kulturnim zaostankom' ('cultural lag', Ogburn), tj. z nesinhroniziranim razmerjem med novovzpostavljeno institucionalno strukturo in obstoječimi kulturnimi oz. vrednotnimi vzorci (cf. Adam et al., 2005). To seveda pomeni, da morajo obstajati kulturni predpogoji učinkovitega delovanja formalnega institucionalnega okvira, in da šele ti pogoji omogočajo relativno optimalne izkoristke (tudi kar zadeva gospodarski razvoj) novovzpostavljene institucionalne ureditve.

Vendar se, vsaj glede na nadvse ugodno umestitev Slovenije na Inglehartovem kulturnem zemljevidu sveta, zastavlja vprašanje, če je sklep o modernizacijski blokadi slovenske družbe sploh upravičen?! Je Inglehartov teoretski konstrukt potemtakem zgrešen? Jaklič, na primer, že več kot desetletje trdi, da Slovenija ne zmore prehoda med družbe inovativnosti in znanja (cf. Jaklič, 2009; cf. Jaklič in Hribernik, 2009), in da predstavlja 'tradicionalen slovenski poslovni model' tisti dejavnik, ki je privedel do razvojne blokade slovenskega gospodarstva (ibidem). Nadaljnja modernizacija Slovenije bo potemtakem mogoča le, če bo prišlo do zloma ali preoblikovanja obstoječega poslovnega oz. preživetvenega modela.

V pričujočem besedilu predstavljam tezo, da se slovenska družba dejansko sooča s specifičnimi procesi retradicionalizacije, ki jih oz. ga utrjuje zatečeni preživetveni model. Reakcija prebivalstva na modernizacijske procese je vsaj na prvi pogled paradoksalna, vodi namreč do retradicionalizacije, ki blokira procese družbene ter gospodarske modernizacije. Vendar je tudi razumljiva, glede na to, da globalizacijski procesi ogrožajo ali znižujejo njegovo preživetveno raven. Na tem mestu prehajam k obravnavi nekaterih vrednotnih usmeritev,

---

nezanesljiv, pretirano poenostavljen in potreben popravkov.

značilnih za Republiko Slovenijo, še pred tem pa bom na kratko povzel nekaj podatkov o gospodarskem razvoju v RS v zadnjem desetletju.

Gospodarski razvoj v Republiki Sloveniji, osnovni podatki

Rezultati gospodarskega razvoja Republike Slovenije so izjemni. V obdobju med letoma 1993 in 2001 je Republika Slovenija dosegla drugo najvišjo povprečno stopnjo rasti med vsemi pokomunističnimi družbami, ki so 1. maja 2004 vstopile v Evropsko unijo (Šušteršič, 2004). Povprečna realna stopnja rasti v Sloveniji v tem obdobju je znašala 4,3 %, na Poljskem 4,8 %. Poleg tega je bila stopnja rasti v Sloveniji tudi zelo stabilna, ni prišlo do kakršnihkoli makroekonomskih neravnotežij. Trend rasti se je nadaljeval tudi v poznejšem obdobju; tako je leta 2005 realna gospodarska rast znašala 4,3 %, leta 2006 5,9 %, leta 2007 6,8 % in leta 2008 3,5 % (*Poročilo o razvoju 2009*, 2009).

Podatki Svetovne banke kažejo, da bruto domači dohodek na prebivalca, izražen v primerjalni kupni moči (GNI PPP), v RS že več kot desetletje neprekinjeno narašča. Leta 2000 je znašal 17.390 US\$ (*World Development Report 2002*, 2002), leta 2004 20.730 US\$ (*World Development Report 2006*, 2006), leta 2007 26.640 US\$ (*World Development Report 2009*, 2009) in leta 2008, glede na zadnje poročilo Svetovne banke, 26.910 US\$ (*World Development Report 2010*, 2010).⁵ Te številke so pomenljive in kažejo na izrazit porast kupne moči prebivalstva.

---

⁵ GNI (bruto nacionalni dohodek) predstavlja seštevek bruto domačega proizvoda ter neto prejemkov primarnega dohodka iz tujih virov. GNI na prebivalca je izračunan glede na število prebivalcev sredi danega leta. PPP oziroma primerjalna kupna moč izraža kupno moč mednarodnega dolarja v primerjavi s kupno močjo dolarja v ZDA (glede metodologije izračuna posameznih kazalcev cf. *World Development Report 2002*, 2002: 244).

Leta 2008 je dosegel bruto domači proizvod na prebivalca, izražen v primerjalni kupni moči, 92 % povprečja 25 članic EU-ja. Leta 1995 je znašal 74 %, leta 2000 80 %, leta 2005 87 %, leta 2006 88 % in leta 2007 89 %. Tudi tukaj se srečujemo z neprekinjeno rastjo (*Poročilo o razvoju 2009*, 2009).

Stopnja tveganja revščine v RS je upadala vse od leta 1997. Leta 1997 je pod pragom tveganja revščine živelo 14 % prebivalstva RS (Črnak-Meglič, 2005), leta 2000 13 %, leta 2005 12,1 %, leta 2006 11,7 % in leta 2007 11,5 % (*Poročilo o razvoju 2009*, 2009). Stopnja tveganja revščine v RS je ena od najnižjih med državami članicami EU-ja. Vse od konca devetdesetih let prejšnjega stoletja upada tudi Ginijev količnik, ki meri neenakost porazdelitve dohodka. Leta 2000 je znašal 24,7 %, leta 2005 24,1 %, leta 2006 23,8 % in leta 2007 23,3 % (ibidem). Ugodna je tudi porazdelitev oseb v dohodkovne razrede. Leta 1998 se je v nižji dohodkovni razred uvrstilo 14 % oseb, leta 2006 pa le še 11,8 % oseb; v spodnji srednji razred se je leta 1998 uvrstilo 54,1 % oseb, leta 2006 pa 53,1 % oseb; v zgornji srednji razred se je leta 1998 uvrstilo 26,9 % oseb, leta 2006 pa že 30,4 % oseb; v višji dohodkovni razred se je leta 1998 uvrstilo 5,1 % oseb, leta 2006 pa 4,7 % oseb (*Socialni razgledi 2008*, 2009). Izračuni Urada za makroekonomske analize in razvoj potemtakem kažejo, da postaja RS vse bolj družba srednjega dohodninskega razreda.

V zadnjih desetih letih upada tudi stopnja registrirane brezposelnosti. Leta 2000 je znašala 11,8 %, leta 2005 10,2 %, leta 2006 9,4 % in leta 2007 7,7 % (*Poročilo o razvoju 2009*, 2009). Stopnja registrirane brezposelnosti v RS je ena od najnižjih med državami članicami EU-ja (cf. Trbanc, 2005; 2007).

Šušteršič ugotavlja, da je splošna ekonomska, socialna in politična stabilnost Slovenije jasen rezultat gradualizma (ibidem). Z gradualizmom

je mišljen specifičen pristop k tranziciji, v nasprotju s t. i. 'big-bang' pristopom. Utemeljen je (bil) na zavezništvu, ali vsaj tihem konsenzu, med političnimi in managerskimi elitami ter delavstvom (cf. Feldmann, 2007; Šušteršič, 2009; Vehovar, 2009). Gradualizem ni dopuščal naglih reform, ki bi privedle do družbenih nemirov in posledične ustavitve reform. Reforme so bile izvedene v tistem obsegu, v katerem niso ogrožale delovnih mest ter osnovne blaginjske ravni večine prebivalstva.

Argumentov, ki govorijo v prid enemu ali drugemu pristopu je precej (Rojec et al., 2004). Eden od argumentov v prid gradualizmu je, da porazdeljuje stroške tranzicije, tj. povečano nezaposlenost in socialna tveganja skozi večje časovno obdobje. Poleg tega pa, ker so procesi institucionalnih sprememb nujno odvisni od prehojene zgodovinske poti (so 'path-dependent'), dovoljuje postopno prilagajanje ekonomskih akterjev na novo, tržno, gospodarstvo (ibidem). Mrak in soavtorji izpostavijo še nekaj dodatnih razlogov, ki so vplivali na odločitev za gradualizem. Prvič, endogen vir slovenske tranzicije, kajti slovenske politične elite – ki so se v določenem obsegu prekrivale s poslovnimi elitami zaradi narave prejšnjega političnega in ekonomskega sistema – so pričakovale, da bo prišlo do tranzicije. Z uvajanjem sprememb v predtranzicijskem obdobju so slovenske politično-poslovne elite vplivale na njihov prihodnji položaj v družbi in gospodarstvu (Mrak et al., 2004). Drugič, Slovenija je dosegla zelo visoko raven gospodarske razvitosti že v obdobju pred tranzicijo, radikalne reforme pa bi spodkopale pozitivne razvojne trende, ki so potekali v predhodnem obdobju. Tretjič, Slovenci so previdni, ko gre za gospodarske reforme, in vajeni tradicije izgradnje konsenza (ibidem). Ob tem je treba previdnost in izgrajevanje konsenza razumeti kot del politične kulture, ki je bila izgrajena v predhodnih desetletjih. V tem času so Slovenci prestali nekaj obsežnih reform, ki so bile uvedene zaradi relativne neučinkovitosti planske ekonomije. Končno pa je Slovenija prestala precejšen šok, ko je v procesu odcepljanja od

Jugoslavije izgubila jugoslovanske trge. Izguba teh trgov in nestabilen političen položaj v zgodnjem obdobju tranzicije sta prispevala k temu, da 'big-bang' prestop ni bil sprejet oz. uveljavljen (ibidem).

In kakšne so (domnevne) nevarnosti gradualizma? Rojec in soavtorji trdijo, da »prepočasen tempo prestrukturiranja slovenskega gospodarstva šibi njegovo izvozno konkurenčnost in sposobnost doseganja nadpovprečne dolgoročne ekonomske rasti« (Rojec et al., 2004: 477). Tudi Mrak in soavtorji navajajo, da ima gradualizem svoje slabe strani, saj je privedel do zastoja oz. pat položaja med interesnimi skupinami (delodajalci, delojemalci in političnimi elitami, op. U. V.), kar je privedlo do prelaganja ključnih odločitev in podoptimalnih kompromisov in zato tudi do zamude pri izvajanju nekaterih ključnih strukturnih reform (Mrak et al., 2004).

Dejansko se Slovenija v tem trenutku sočasno sooča z dvema procesoma, s procesom globalizacije in s potrebo po nadaljnjem razvoju in prehodu v tretjo razvojno fazo, med družbe inovativnosti in znanja. Na eni strani imamo opraviti s pritiski globalizacije, ki vplivajo na položaj in preživetvene možnosti slovenskih delojemalcev in delodajalcev, na drugi strani pa je slovenski bruto domači proizvod (BDP) na prebivalca veliko previsok, da bi omogočal tržno konkurenčnost, ki bi bila utemeljena na ceni končnega proizvoda ali produktivnosti domače delovne sile. Leta 2003 je slovenski BDP, izražen v primerjalni kupni moči (PPP), znašal 19.300 US\$ (Sala-I-Martin, 2004; Porter, 2004). V smislu statističnih podatkov znaša prag, ki označuje prehod v tretjo razvojno fazo, kjer se nahajajo inovativne in na znanju temelječe družbe, 17.000 US\$. Zato označuje Porter Slovenijo za 'overachieverja', za družbo z visokim BDP-jem na prebivalca, ki pa ni upravičen z realno stopnjo konkurenčnosti gospodarskega sistema in je srednjeročno nevzdržen (Porter, 2004).

Na kratko, ekonomski položaj Slovenije označujejo ali pa so ga označevali vse do začetka gospodarske krize v drugi polovici leta 2008: ugoden ali celo zelo ugoden ekonomski položaj, vsaj glede na višino BDP-ja in vzdržnost njegove rasti, relativno nizka stopnja brezposelnosti, nizka stopnja socialnih napetosti in politična stabilnost.

Obenem pa je treba opozoriti, da je Slovenija 'overachiever', da je družba, ki ne more izvesti razvojnega preboja. Domnevam, da se v RS soočamo z vrednostnim kompleksom, ki ne ustreza zahtevam, ki se pojavljajo na tretji razvojni stopnji oz. ne omogoča razvojnega preboja ali pa ga vsaj znatno zavira.

V nadaljevanju bom razpravljaj o odnosu prebivalstva RS do dela, o kolektivismu in individualizmu ter socialnem kapitalu, o odnosu prebivalstva do drugačnih oz. različnih identitet ter o odnosu prebivalstva do religije kot o tistih dejavnikih, ki pričajo – ali bi lahko pričali – vrednostni retradicionalizaciji slovenske družbe.

Delo in delovna etika prebivalstva RS

Pri obravnavi odnosa prebivalstva RS do dela lahko izhajamo iz Inglehartove razporeditve vrednot na kontinuumu med materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami. V skladu s to opredelitvijo naj bi bila v sodobnih visokorazvitih družbah »v ospredju svoboda posameznika, njegova potreba po samoregulaciji in pluralni družbi, ki mu omogoča svobodno izbiro življenjskih praks« (Rus in Toš, 2005: 22). Rus in Toš sklepata, da se procesi modernizacije na področju gospodarstva oz. dela kažejo »v manjšem poudarjanju storilnosti in manj instrumentalnem odnosu do dela ter v uveljavljanju smiselnega, samoizpolnitvenega dela,

ki omogoča ustrezno kakovost delovnega življenja» (ibidem).

Zadovoljstvo z delom je tesno povezano z ravni kakovosti življenja; “zadovoljstvo z delom je najmočnejši prediktor kakovosti življenja» (ibidem: 30). Na splošnejši ravni nam pregled podatkov raziskav *Slovensko javno mnenje*, ki so bile izvedene med letoma 1997 in 2007, pokaže na precejšen porast vrednosti kazalcev kakovosti življenja v Sloveniji. Tako je leta 1997 48,3 % anketirancev navajalo, da so zelo ali precej srečni (gre za seštevek vrednosti od 7 do 10, merjen na lestvici od 0 do 10), leta 2002 62,3 % in leta 2007 67,1 % (*Socialni razgledi 2008, 2009*). Da so zadovoljni z življenjem, jih je leta 1992 navedlo 26 %, leta 1999 pa 67 %. Da so samostojni oz. da nadzirajo svoja življenja, jih je leta 1992 navedlo 41 %, leta 1999 pa 63 % (Rus in Toš, 2005). Na osnovi navedenega je mogoče sklepati, da stopnja zadovoljstva z življenjem v Sloveniji narašča, potemtakem pa narašča tudi stopnja zadovoljstva z delom.⁶ In kakšna je narava dela, ki naj bi mu bili Slovenke in Slovenci zavezani, in ali se je narave tega dela v zadnjem desetletju spremenila?

Podatki iz leta 1995 (*World Values Survey 1995*) kažejo, da so se Slovenke in Slovenci na lestvici, ki delo povezujejo z “moralo”, uvrstili zelo visoko, na 2. mesto, takoj za Avstrijo.⁷ To naj bi bila slovenska posebnost, saj

---

⁶ K temu naj dodam, da predstavlja navezanost Slovenk in Slovencev na delo in ponos, ki je povezan s tem, da naj bi bile oz. bili “pridni”, eno od ključnih določilnic (samo)reprezentacije naroda (v etničnem smislu, ne pa nacije) oz. nacionalne kolektivne reprezentacije, tj. kolektivne (samo)zavesti oz. narodnega značaja.

⁷ Rus in Toš sta primerjala range uvrstitev Francije, V. Britanije, Nemčije, Avstrije, Italije, Nizozemske, Švedske, Finske, Irske, Poljske, Češke, Madžarske, Hrvaške in Slovenije. Tukaj gre za pozitivne opredelitve (na 5-stopenjski Lickertovi lestvici), ki odražajo stopnjo (ne)strinjanja s trditvijo, da je delo dolžnost do družbe (Rus in Toš, 2005: 23). Kot zanimivost naj navedem, da je Hrvaška dosegla 9. mesto med 14 družbami. Pomenljivo je, da se je Hrvaška pri odgovorih na vprašanje o pomenu zadovoljstva z delom uvrstila na 2. mesto, Slovenija pa na 11. Zdi se, da so postmaterialistične vrednote tiste, ki veliko bolj opredeljujejo odnos, ki ga imajo do dela Hrvatice in Hrvati kot pa Slovenke in Slovenci.

“moralni vidik prevladuje nad estetskim samo še v treh od 14 držav” (Rus in Toš, 2005: 33). Prav tako “je delo v Sloveniji nadpovprečno visoko vrednoteno glede na druge države, ki so vključene v analizo” (ibidem: 35). Obenem pa, v nasprotju s pravkar navedenim, Rusa in Toša preseneča, “da slovenski respondenti ne poudarjajo predvsem tistih lastnosti dela, ki pomenijo tradicionalno vrednotenje dela, ampak predvsem tiste, ki pomenijo osebni razvoj”. S tem so “bliže skandinavskim državam kot pa zahodnevropskim in vzhodnoevropskim” (ibidem).

Kar zadeva razvojne trende, naj bi bilo značilno, da v Sloveniji upada osrednji pomen dela, in sicer bolj kot v drugih državah. Podatki nakazujejo, da je pomen dela v Sloveniji v času od leta 1990 do leta 1999 upadel (z 73 % na 62 %), da ostaja pomen družine enako visok (82 %), da se povečuje pomen prijateljev (38/42 %), da se povečuje pomen prostega časa (28/33 %), da se zmanjšuje pomen politike (25/15 %) in vere (17/12 %). Trditev o upadajočem pomenu dela je tudi v skladu z Inglehartovo trditvijo, kot jo navajata Rus in Toš, “da v procesih *postmoderne* upada osrednji pomen dela in politike ter narašča pomen prostega časa in prijateljstva” (ibidem: 41).

Na podlagi gornjih navedb lahko sklepamo, da se v RS srečujemo z dvojnimi pomeni, ki ga prebivalstvo pripisuje delu. Na eni strani z opredelitvami, ki so izrazito materialistične (tukaj delo nastopa kot moralna kategorija), na drugi strani pa z upadanjem pomena dela, ki navaja k sklepu, da se krepi vrednotenje dela kot postmaterialistične vrednote, ki naj prispeva k osebni rasti.

Izsledki mednarodne raziskave kakovosti delovnega življenja kažejo, da je za postsocialistične države značilna nizka kakovost delovnega življenja. V

teh državah še vedno prevladuje tayloristična delitev dela, z linijskim vodenjem, majhnimi možnostmi napredovanja in hierarhično podrejenostjo zaposlenih. V nasprotju z njimi pa so za zahodna in azijska pojetja značilne posttayloristične oblike organizacije dela (Ishikawa, 2000, ki ga povzemata Rus in Toš, 2004). V zvezi z RS se zastavlja vprašanje, kateri deli prebivalstva sploh imajo možnosti, da delo pojmujejo v kontekstu postmaterializma, glede na visoko stopnjo intenzivnosti in ekstenzivnosti dela v večini podjetij (cf. Stanojević, 2005 in 2008; Jaklič, 2009), ki se s procesi globalizacije še zaostrojuje. Kaže namreč, da podjetja v RS vzdržujejo svojo konkurenčnost predvsem na podlagi intenzitete in ekstenzitetate dela, ne pa na podlagi visoke dodane vrednosti (cf. Jaklič, 2009; Stanojević in Vehovar, 2007; Stanojević, 2005 in 2008). S časom se intenziteta dela v RS tudi močno povečuje, kot kažejo rezultati raziskave *European Working Conditions Survey (Convergence and Divergence of Working Conditions in Europe 1990-2005)*, 2009). Ena od posledic rastoče intenzivnosti dela je, da delavstvo v RS oboleva najpogosteje od vsega delavstva v državah članicah EU-ja (ibidem).

Do sorodnih ugotovitev so prišli tudi raziskovalci, ki so preučevali ekonomsko in poslovno kulturo CEE družb. Kot navajata Tomšič in Rek, podatki *Evropske raziskave vrednot 1999/2000 (European Values Survey)* in raziskave *Barometer novih demokracij 1998 (New Democracies Barometer)* razkrivajo, da se tržni tip ekonomije sklada z zbirom vrednot, ki izvirajo iz kulture individualizma, ki se naslanja na zasebno lastnino, zasebno pobudo, tržno tekmovanje in zanašanje nase (Tomšič in Rek, 2006).⁸ Tomšič in Rek povzemata izsledke raziskav Vadija in sodelavcev, ki ugotavljajo, da se v Estoniji pojavljajo polarizacije med individualizmom in kolektivismom, kot jih izražajo različne poklicne

---

⁸ Ta kompleks vrednot se navezuje na temo individualizma/kolektivizma, ki bo natančneje obravnavana v nadaljevanju tega besedila.

skupine, skupine z različnim kulturno-etničnim izvorom in skupine, ki jih je proces tranzicije bolj ali manj prizadel (Vadi et al., 2002, povzeto po Tomšič in Rek, 2006). Pri zadnjih gre za razlike med zaposlenimi v industrijskih vejah, ki so se najbolje prilagodile spremenjenim razmeram, ki so posledica procesov globalizacije in splošne izpostavljenosti tržnim razmeram, ter tistih skupin, ki so v tem procesu izgubile.⁹

Vendar ne moremo govoriti le o vrednostnih usmeritvah, ki so posledica tržne izpostavljenosti. Podobne usmeritve najdemo tudi med managementom: Kooperman s sodelavci je ugotovil, da obstajajo pomembne razlike med severno oz. zahodno skupino držav in novimi članicami EU-ja. Za severno oz. zahodno skupino držav je značilna usmerjenost k dosežkom, močnejša usmeritev v prihodnost, višja raven samopotrjevanja, kolektivizem (v smislu identifikacije s podjetjem). Nasprotno pa so za nove članice značilne nizke ocene pri usmerjenosti k dosežkom, srednji management ceni upravno oz. administrativno sposobnost, avtorsko ravnanje, diplomatsko obnašanje, neparticipativno usmerjenost, proceduralno oz. birokratsko obnašanje ... (Kooperman et al., 1999, povzeto po Tomšič in Rek, 2006).

Te rezultate si lahko razložimo z razmerji med managerji in političnimi elitami, kot so bila vzpostavljena v kontekstu bivšega režima. Strog nadzor, strogo spoštovanje pravil in zatiranje iniciative in inoviranja spodkopavajo vrednote avtonomije (Tomšič in Rek, 2006). Vse to prispeva h krepitvi konzervativnih in hierarhičnih vrednot. Tomšič in Rek sklepata, da najdemo v novih članicah EU-ja določene sestavine 'prokapitalistične' mentalitete in obnašanja, obenem pa se v njihovi

---

⁹ Isto velja za Slovenijo: Stanojević ugotavlja, da se odnos do spremenjenih tržnih razmer, v kontekstu tržne izpostavljenosti, razlikuje glede na industrijsko panogo, v kateri so (bili) zaposleni posamezni delavci. Pri tem so manualni delavci občutno bolj izpostavljeni tržnim pritiskom in procesom prestrukturiranja v gospodarstvu (Stanojević, 2005). Od tod tudi višje stopnje njihovih egalitarnih/avtoritarnih preferenc.

ekonomski in politični kulturi ohranjajo tudi nekatere značilnosti etatizma, paternalizma in avtoritarizma (ibidem). Do sklepa o avtoritarni usmerjenosti managementa v RS je prišel tudi Makarovič. Makarovič ugotavlja, da slovenske organizacije ne zagotavljajo pogojev za ustvarjanje in uporabo socialnega kapitala, kot razloge nezadostnosti pogojev rabe socialnega kapitala pa navaja njegovo pomanjkanje ter hierarhično naravo skupnosti (Makarovič, 2004).

Problem zgoraj nakazanih vrednostnih usmeritev je, ponovno, da so v izrazitem neskladju s potrebami in zahtevami, ki se pred delavstvo in management postavljajo na tretji razvojni stopnji, tj. v družbah inovativnosti in znanja.

Kolektivizem in individualizem ter raven socialnega kapitala v RS

Pri obravnavi razmerja med kolektivnimi in individualističnimi oz. individualnimi vrednotnimi usmeritvami lahko izhajamo vsaj iz treh izhodišč. Prvič, obravnavamo lahko prisotnost socialnega kapitala. Ta obravnava se navezuje na obravnavo vpetosti posameznikov v socialna omrežja ter na obravnavo narave (tukaj govorimo o razliki med 'povezujočim' in 'premoščujočim' socialnim kapitalom)¹⁰ in ravni teh omrežij. Drugič, obravnavamo lahko vrednotni kompleks, ki ga je Županov imenoval 'egalitarni sindrom'. In tretjič, obravnavamo lahko občutke kolektivne pripadnosti, kot so prisotni med prebivalstvom Slovenije ter odnos, ki ga vzpostavljajo do drugačnih oz. različnih kulturnih in etničnih skupnosti.

Iglič navaja, da sta tako generalizirano zaupanje kot kolektivna identiteta kazalca socialnega kapitala, in da je »Slovenija /.../ nizko na kazalcu

---

¹⁰ Gre za razlikovanje med t. i. 'bonding' in 'bridging' socialnim kapitalom (cf. Putnam, 2000).

zaupanja in visoko na kazalcu kolektivne identitete (Iglič, 2004a: 161), in da sta generalizirano zaupanje in kolektivna identiteta oz. 'kolektiviziran socialni kapital' »kazalca socialnega kapitala na makro ravni« (ibidem). Pomenljiv je avtoričin razmislek, da se zdi, »da so države, ki želijo akumulirati socialni kapital pred dilemo, ali ga bodo razvijale s krepitvijo generaliziranega zaupanja ali pa kolektivne identitete« (ibidem).

Navedeno lahko navežemo na razlikovanje med kolektivističnimi in individualističnimi družbami. Za kolektivistične družbe je značilno, da poudarjajo pripadnost kolektivu, medtem ko individualistične družbe »v središče postavljajo posameznika kot nosilca avtonomne volje in univerzalne moralnosti, ki poudarja človekove pravice in enakost obravnave oziroma moralnih standardov ne glede na posameznikovo pripadnost« (ibidem).

Iglič domneva, da pomeni individualizacija večjo avtonomijo odnosov posameznikov pri gradnji socialnih omrežij«, na drugi strani pa generalizirano zaupanje omogoča, »da je ta proces odprt in ne omejen le na majhno število dolgotrajnih vezi, pri katerih zaupanje v druge opravičujejo številne pretekle interakcije« (ibidem).

Za Slovenijo je značilno, da je – glede na zahodnoevropske standarde – vključenost v delovna in organizacijska omrežja nizka, medtem ko je »vključenost v neformalna omrežja izredno visoka« (ibidem: 170). Torej je za Slovenijo značilna visoka stopnja kolektiviziranega oz. povezujočega socialnega kapitala. Obenem pa imamo v Sloveniji opraviti z dvojnostjo omrežij oz. za Slovenijo značilnim »prepadom med notranjim in zunanjim krogom socialnih omrežij«. Razlog te dvojnosti je, da se »/s/ociabilnostne vezi, ki se razvijajo v javni sferi, /.../ ne prenašajo v intimni krog omrežja in zasebno sfero, ki jo zasedajo dolgotrajne močne vezi« oz. so »/d/olgotrajnejše vezi med sodelavci, sosedi in širšimi

skupinami prijateljev razlog za zelo številčna prijateljstva v teh kontekstih, ki pa niso pripuščena v zasebno sfero« (ibidem). Drug razlog dvojnosti – in ta je tesno povezan s smotrom pričujočega besedila – je, »da je Slovenija najbrž v prehodu med skupinskim in individualističnim slogom sociabilnosti« (ibidem: 171). Za Slovenijo, Nizozemsko in Švico sta značilni visoko število osebnih prijateljev in visoka pogostost druženja med njimi, poleg tega pa tudi individualizirana osebna omrežja. Slednja so značilna za države, v katerih posamezniki prehajajo med večjim številom socialnih omrežij in so močnejše povezani le v nekaterih omrežjih ter imajo močne vezi le z nekaterimi njihovimi člani (ibidem).

Dodaten argument v prid domnevi, da je (bila) Slovenija na prehodu k individualističnemu slogu sociabilnosti, predstavljajo meritve, ki kažejo, da je raven posplošenega zaupanja v Sloveniji kontinuirano in naglo naraščala vsaj do leta 2003: leta 1995 je 16 % anketirancev izjavilo, da lahko večini ljudi zaupamo, medtem ko je bilo takšnih v letu 2000 22 %, leta 2003 pa (že) 28 %.¹¹

Vendar rezultati *Evropske raziskave kakovosti življenja* iz let 2003 in 2007 kažejo, da je povprečna ocena Slovencev, ki na lestvici od 1 do 10 ocenjujejo stopnjo zaupanja v soljudi, v štirih letih padla s 5,4 na 5,2 (*Quality of Life in Europe, 2005; Second European Quality of Life Survey, 2009*). Ti podatki so presenetljivi, saj bi pričakovali, da bodo Slovenke in Slovenci prav v obdobju izjemne gospodarske rasti in rasti blaginje izrazili višjo stopnjo zaupanja v soljudi. Kaže, da statistično izražena blaginja prebivalstva RS potemtakem ne odpira v svet, temveč se prebivalstvo zapira v krvna omrežja.

Na dihotomnost zaupanja v soljudi na Slovenskem, na obstoj tako tradicionalističnih kot modernejših usmeritev, kažejo tudi analize

---

¹¹ Podatki so povzeti iz raziskav *World Values Survey* (Inglehart, 1997) ter *Slovensko javno mnenje*.

socialnih omrežij. Socialna omrežja na Slovenskem so družinocentrična in jih sestavlja le majhno število oseb, zato so podporno preobremenjena (cf. Hlebec in Kogovšek, 2003; *Socialni razgledi 2006*, 2006; *Socialni razgledi 2008*, 2009).¹² Pomenljiv je sklep Filipović in soavtoric, da »prostori skupnostnega zbiranja in sestankovanja tiho izginevajo, medtem pa družina in sorodstvena omrežja pridobivajo vse večjo vlogo« (Filipović et al., 2005: 227).

Na podlagi navedenega ne moremo sklepati, da se narava socialnih vezi v Sloveniji modernizira, oz. da imamo opraviti z nedvoumnimi dokazi o obstoju nastavkov, ki kažejo, da bo prišlo do prehoda od povezujočega k premoščujočemu socialnemu kapitalu oz. do rasti in še višjih ravni posplošenega zaupanja, ki so značilne za visokorazvite, racionalne in postmaterialistične družbe.

Poleg visokih ravni premoščujočega socialnega kapitala so za visokorazvite družbe značilne tudi visoke ravni zaupanja v institucionalno okolje države. Posplošeno zaupanje v soljudi in zaupanje v institucionalno okolje države hodita tukaj z roko v roki. Collier tako razpravlja o simultanosti »civic social capitala« in »government social capitala« (Collier, 1998). Znano je, da je ravni zaupanja v kontestativne organizacije, npr. v politične stranke ter Državni zbor, v RS izrazito nizka, kar je – ob hkratni nizki ravni premoščujočega socialnega kapitala – tudi sicer značilno za poznodemokratizirane družbe (cf. Kaase in Newton, 1999).

Na tem mestu lahko razpravo navežemo na odnos oz. ocene prebivalstva RS, ki zadevajo demokratičen okvir. Dejstvo je, da upada delež

---

¹² Zanimivo je, da se, kot ugotavljata Hlebec in Kogovšek, lokalna omrežja postopoma razkrajajo. Potemtakem se vse bolj utrjuje krvno sorodstvo na eni strani, na drugi strani pa postajajo vse močnejše - v smislu odtujenosti od volilnega telesa - politične elite (glede oddaljenosti političnih elit cf. Fink-Hafner, 1998).

prebivalstva, ki ocenjuje, da je stopnja demokratičnosti odločanja v RS visoka. Leta 1997 je 40,3 % prebivalstva ocenilo, da je demokratičnost odločanja v RS »danes dosti boljše« in »dosti boljše«, leta 2001 je bilo takšnih 27,2 % in leta 2007 le še 22,3 %, medtem ko je leta 2007 26,2 % prebivalstva ocenilo, da je demokratičnost odločanja »danes dosti slabša« ali »danes slabša«. Podobno velja za spoštovanje človekovih pravic (subjektivne ocene zadovoljstva z dogajanjem v širšem družbenem okolju povzemam v Tabeli 1).

Tabela 1: Subjektivne ocene zadovoljstva z dogajanjem v širšem družbenem okolju RS v letu 2007

	seštevek odgovorov »danes dosti boljše« in »danes boljše«	seštevek odgovorov »danes dosti slabše« in »danes slabše«
možnost izobraževanja	47,4	13,1
demokratičnost odločanja	22,3	26,2
spoštovanje človekovih pravic	23,2	28,9
kako živijo ljudje	19,1	46,4
zakonitost	11,1	30,4
vpliv stroke na vladne odločitve	10,5	34,5
imeti in preživljati otroke	12,8	50,9
možnost dobiti zaposlitev	6,4	64,9
možnost dobiti stanovanje	10,2	71,4

Vir: *Socialni razgledi 2008, 2009*: 67 (podatki so povzeti po raziskavi *Slovensko javno mnenje*).

Sicer se seštevki odgovorov na vprašanja, »kako živijo ljudje«, »imeti in preživljati otroke«, »možnost dobiti zaposlitev« ter »možnost dobiti stanovanje«, sčasoma povečujejo. Obenem pa je treba opozoriti na očitna razhajanja med zgoraj navedenimi podatki, ki zadevajo visoko kupno moč prebivalstva, nizko stopnjo revščine in nezaposlenosti ter subjektivnimi ocenami in izrazi zadovoljstva z dogajanjem v družbenem prostoru. Iz gornje tabele lahko razberemo, da prevladujoč delež prebivalstva ocenjuje, da živijo danes ljudje slabše ali dosti slabše, in da je veliko težje preživljati otroke ter dobiti službo. To je svojevrsten paradoks (nanj opozarjajo že avtorji *Socialnih razgledov 2006*).

Ta paradoks si lahko poskušamo razložiti s tem, da se prebivalstvo odziva na spremenjene pogoje preživetja v RS veliko bolj občutljivo oz. v nasprotju s statistiko, ki je, vsaj v površnem branju, izrazito ugodna. Z drugimi besedami, prebivalstvo opaža, kakšne so njegove dejanske preživetvene možnosti in se na subjektivni ravni nanje tudi odziva. Kaže pa, da ocenjuje, da se njegove preživetvene možnosti poslabšujejo.

Opazni so tudi premiki na ravni prostorske ter kolektivne pripadnosti. Tukaj lahko omenimo spremembe, ki zadevajo prostorsko identifikacijo in spremembe v odnosu do drugačnih oz. različnih identitet.

Mlinar in Štebe ugotavljata, da »z vidika dejanske mobilnosti prebivalcev Slovenije in njihove prostorske identifikacije še ne moremo govoriti o (visoki) vključenosti v globalno družbo« (Mlinar in Štebe, 2004: 47). Podatki raziskav *Slovensko javno mnenje* pokažejo, da je bilo leta 1997 42 % vprašancev pripravljenih na preselitev v drug kraj ali mesto v isti regiji, leta 2002 pa 60 %, v drugo regijo se je bilo leta 1997 pripravljeno preseliti 31 %, leta 2002 pa 51 %, v drugo evropsko državo 18 % (1997) in 32 % (2002) in izven Evrope 14 % (1997) in 22 % (2002).

Vsekakor je v Sloveniji opaziti, da upada delež tistih, ki so proti odpiranju in sproščanju globalizacijskih tokov. Vztrajno upada delež tistih vprašancev, ki navajajo, da zavzemajo priseljenci delovna mesta ljudi, ki so rojeni v Sloveniji (ibidem). Zanimivo je tudi to, da so protagonisti odpiranja v svet na lokalni in regionalni ravni manj povezani s svojo skupnostjo, obenem pa to ne pomeni, da so v njej manj angažirani (ibidem).

Avtorji *Poročila o človekovem razvoju* ugotavljajo, da je za Slovenijo »značilna visoka stopnja etnocentrizma in ksenofobije« (*Poročilo o človekovem razvoju*, 2001: 65). Ugotavljajo pa tudi, da ta stopnja po letu 1998 upada; podatki raziskav *Slovensko javno mnenje* kažejo, da upada delež vprašancev, ki ne želijo imeti za sosede priseljencev oz. tujih delavcev. Leta 1992 je bilo takšnih 40 %, leta 2002 pa 23 %. Upadel je tudi delež tistih, ki ne želijo sosedov Muslimanov (1992: 38 %; 2002: 26 %) ali Judov (1992: 37 %; 2002: 22 %). Podatki iz *Evropske raziskave vrednot 1999/2000* kažejo, da je znašal delež vprašancev, ki za sosede niso želeli priseljencev oz. tujih delavcev, v primeru Slovenije 16 % in Hrvaške 22 %. Kar zadeva Muslimane, so deleži znašali 23 % in 26 %, kar zadeva Rome, 37 % in 39 % in kar zadeva Jude, 17 % in 18 %. Na podlagi navedenega je razvidno, da imamo v Sloveniji opravka z nižjo ravniyo etnične distance, ki pa ni izjemna. Ko primerjamo podatke za Slovenijo s podatki, ki se nanašajo na visokorazvite članice EU-ja, lahko ugotovimo, da je etnična distanca v teh družbah veliko nižja oz. da izražajo veliko manjšo stopnjo zavračanja vseh navedenih etničnih skupin.¹³ Nasploh velja, da se v bivših socialističnih državah srečujemo z večjimi stopnjami etnične distance kot pa v visokorazvitih družbah.

---

¹³ Pričakujemo lahko, da se bo ta distanca povečala v odvisnosti od dolžine in poglobljenosti gospodarske krize.

Hafner-Fink ugotavlja, da je večja stopnja etnične distance v novih nacionalnih državah razumljiva, glede na to, da imamo v tovrstnih primerih opraviti s procesi oblikovanja novih nacionalnih držav, ki vključujejo »razločevanje med *državljeni* in '*nedržavljeni*', kar je pomembno z vidika identitete in (državljanskih) pravic prizadetih« (Hafner-Fink, 2004: 77). K temu dodajam še dve Hafner-Finkovi ugotovitvi: prvič, »vidik pripadnosti (moderni) nacionalni državi (nacionalna identiteta) še zmeraj ostaja osrednji vidik pripadnosti v povezavi s pojmom državljanstva, vendar pa hkrati že prihaja do razločevanja med nacionalno identiteto in državljanstvom«, in drugič, da se začinja koncept državljanstva »uporabljati na več ravneh – 'podnacionalni' ravni, nacionalni ravni, 'nacionalni' ravni, pa tudi kot kombinacija različnih ravni« (ibidem).

Na splošno velja, da se z oddaljevanjem od nastanka nacionalne države (1991) zmanjšuje etnična distanca oz. ksenofobija, poleg tega pa se v Sloveniji uveljavlja tudi nov »koncept državljanstva, ki se osvobaja načel etničnega razmejevanja, izključevanja in lojalnosti neki (nacionalni, etnični...) skupnosti« (ibidem).

Religioznost prebivalstva RS

Rus in Toš ugotavljata, da »/i/zsledki raziskovanja v prvem desetletnem obdobju (1968–1978) očitno kažejo slabitev položaja religije – in torej sekularizacijske težnje, ki pa jim v naslednjem obdobju (1978-1988) sledi oživljanje religioznosti in cerkvenosti« (Rus in Toš, 2005: 182).¹⁴ Te težnje se kažejo tudi v naslednjem obdobju (1988–2003) (ibidem). Podatki raziskav *Slovensko javno mnenje* kažejo, da je delež prebivalcev Slovenije od leta 1968, ko je bilo izvedeno prvo merjenje, upadal, od leta 1978 do

---

¹⁴ Z desetletnimi obdobji so mišljene raziskave *Slovensko javno mnenje*.

leta 1998 naraščal, leta 2003 pa ponovno upadel (1968: 68 %; 1978: 45 %; 1998: 65 % in leta 2003: 51 %). Rezultati tudi kažejo, da upada delež rednih obiskovalcev cerkvenih obredov: leta 1992 jih je bilo 23 %, leta 1995 22 % in leta 1999 17 %. Obenem narašča delež priložnostnih obiskovalcev verskih obredov: leta 1992 jih je bilo 34 %, leta 1995 35 % in leta 1999 37 %. Zanimiva je primerjava deležev povsem in delno religioznih ter nereligioznih. Leta 1999 se je v Sloveniji za povsem in delno religiozne opredelilo 27 % vprašancev in za povsem ali delno nereligiozne 61 % vprašancev. Podobno velja za opredelitve mladih. Tako Uletova ugotavlja, da se leta 2000 več mladih deklarira za vernike, vendar »gre za bolj ohlapne vernike«, delež rednih obiskovalcev verskih obredov namreč upada in narašča delež občasnih obiskovalcev (Ule, 2002: 59). Poleg tega med mladino v Sloveniji »raste potreba po individualnih duhovnih praksah, ne pa po uradni religiji« (ibidem).¹⁵

Rus in Toš ocenjujeta, da je v CEE družbah obstajalo prepričanje, da se bo z uveljavitvijo človekovih pravic in z odstranitvijo ovir, ki so bile postavljene pred cerkve, cerkev ponovno vzpostavila kot pomembna institucija. Vendar je mogoče to domnevo le delno potrditi. Na Slovaškem in Hrvaškem se je »religijska zavest močno okrepila, cerkev je pridobila na legitimiteti. Češka in Slovenija pa sta dokaz za nasprotno, kljub razlikam v avtoritarnih praksah obeh bivših režimov. Religioznost se ni razširila, cerkev ni pridobila na legitimiteti (Rus in Toš, 2005: 267). Rezultati raziskav religioznosti v Sloveniji kažejo, da imamo v 90. letih opraviti zgolj z nadaljevanjem trendov, ki jih je bilo zaznati že v 80. letih.

---

¹⁵ Zanimivo je, da Smrke ugotavlja, da so slovenski ateisti bolj srečni od slovenskih teistov, in da so mladost, višja izobrazba, slojevska pripadnost in višji dohodek pomembni dejavniki srečnosti (Smrke, 2004). Tukaj naj navedem tudi Bernikovo ugotovitev, da so Slovenci vse bolj srečni (intenzivnost občutkov sreče narašča od leta 1998), da je primerjalno visoka intenzivnost občutkov sreče v Sloveniji presenetljiva z vidika predstav o slovenskem narodnem značaju, in da se Slovenija po povprečni intenzivnosti občutkov sreče približuje ali celo prehitava podobno razvite države "stare" Evrope (Bernik, 2004).

Ne velja pa, da bi z legalizacijo cerkve ter s povečevanjem njene materialne in politične moči naraščala njen družbeni ugled in legitimnost. Položaj cerkve in duhovnikov na lestvicah zaupanja je namreč nizek, podoben položaju političnih strank in parlamenta, ki je zelo nizek (Rus in Toš, *ibidem*).

Na podlagi zbranih podatkov sta Rus in Toš prišla do sklepa, da v Sloveniji poteka proces sekularizacije, ki se kaže v zmanjševanju deleža cerkveno vernih. Zato je mogoče Slovenijo uvrstiti med bolj sekularizirane države, nikakor pa ne med tradicionalne katoliške države, kot je npr. Hrvaška (*ibidem*). Zanimivo je, da je raziskava vrednot iz sredine 80. let pokazala, da je bila cerkvena religioznost med prebivalci Slovenije v tistem času izrazitejša, danes pa se Slovenija in Hrvaška tukaj izrazito razlikujeta. Na Hrvaškem je katoliška religioznost postala pomemben dejavnik etnične identifikacije, medtem ko v Sloveniji »religijska identifikacija ni nadomestila etnične oz. nacionalne« (Rus in Toš, 2005: 269).¹⁶ Poleg tega pa Rus in Toš navajata, da »/r/aziskave jasno kažejo, da postavljanje cerkve in duhovnikov v politični prostor, tako kot v Evropi na sploh, tudi v Sloveniji ljudje izrecno in odločno odklanjajo« (*ibidem*).¹⁷

---

¹⁶ To ugotovitev bi lahko navezali tudi na razlikovanje med državljanstvom kot formalno-pravno kategorijo in državljanstvom kot etnično kategorijo: v Sloveniji imamo opraviti z vse več nastavki za prvo.

¹⁷ Rus in Toš ne ločita cerkvene pripadnosti od pripadnosti rimokatoliški cerkvi (RKC), ki bi bila v okviru tovrstne obravnava nujna. Na sploh je obravnava RKC-ja v Sloveniji obremenjena s številnimi predsodki in z obojestranskim nezaupanjem, ki je pogosto na robu zdrsa – ali pa se je zdrs že udejanja – v kontekst kulturnega boja oz. kulturkampfa. To so bolj ali manj latentne usedline slovenske zgodovine, katerih korenine segajo v drugo polovico 19. stoletja.

Sklep – retraditionalizacija slovenske družbe kot odziv na pritiske procesov modernizacije

Kakšen je torej odgovor na vprašanje, kakšen je razvojno-modernizacijski potencial slovenske družbe glede na predstavljen zbir vrednot? Je Slovenija civilizacijsko kompetentna? Premore vrednostni temelj, ki naj olajša prehod gospodarstva na tretjo razvojno stopnjo?

Kar zadeva delo, delovno etiko ter ekonomsko in poslovno kulturo, imamo v Sloveniji opraviti s protislovnimi procesi. Na eni strani se spreminja odnos Slovencev do dela, ki je bil doslej deklarativno moralen.¹⁸ Zamenjuje ga, ali vsaj dopolnjuje, poudarjanje tistih lastnosti dela, ki izpostavljajo pomen osebnega razvoja. Ti poudarki so bližje pomenom, ki ga dajejo delu v visokorazvitih družbah. Na drugi strani pa je problematičen slovenski management, ki je 'taylorističen'. Na splošno so za management novih članic EU-ja značilne nizke ocene pri usmerjenosti k dosežkom, srednji management ceni upravno oz. administrativno sposobnost, avtorsko ravnanje, diplomatsko obnašanje, neparticipativno usmerjenost, proceduralno oz. birokratsko obnašanje; slovenski management pri tem ne predstavlja izjeme.

Vprašanje je, kakšni so učinki izrazitega intenziviranja in ekstenziviranja dela, s katerim je management v dogovoru z delavstvom v drugi polovici tega desetletja vzdrževal globalno konkurenčnost gospodarstva RS. Z razvojnega vidika so bili prej kot ne zaviralni, ker še zmeraj podpirajo – ali so podpirali – mišljenje, da je tisto delo, ki je smiselno in moralno upravičeno, zgolj 'trdo' delo, ne pa delo, ki je utemeljeno na izobrazbi ter kreativnosti (cf. Jaklič, 2009). Dela na Slovenskem potemtakem ne moremo uvrstiti v postmaterialističen zbir vrednot. Inglehartova shema na Slovenskem tukaj odpove oz. se zastavlja vprašanje, od kod tolikšna

---

¹⁸ V sklopu 'kolektivne (samo)reprezentacije' velja ideološka maksima, da s(m)o Slovenke in Slovenci delavni.

bližina RS ter protestantskih družb na Inglehartovem kulturnem zemljevidu sveta.

Kar zadeva socialni kapital, imamo v Sloveniji opraviti z visoko stopnjo kolektiviziranega oz. povezujočega socialnega kapitala. Na drugi strani pa lahko domnevamo, da je Slovenija v prehodu od skupinskih k individualističnim oblikam sociabilnosti, ali pa je bila v prehodu vse do druge polovice tega desetletja. Raven posplošenega zaupanja je naglo naraščala vse do leta 2003 (od 16 % v letu 1995 na 28 % v letu 2003), novejši podatki pa kažejo, da je raven socialnega kapitala v drugi polovici desetletja celo malce upadla. Predvidevamo lahko, da se je narava socialnih vezi prebivalstva RS vse do druge polovice desetletja dejansko modernizirala, potemtakem smo imeli opraviti z nastavki, ki so nakazovali, da bo prišlo do prehoda od povezujočega k premoščujočemu socialnemu kapitalu oz. do rasti in višjih ravni posplošenega zaupanja, kot so značilne za visokorazvite, racionalne in postmaterialistične družbe. Vendar se to ni zgodilo. Analize Hajdeje Igljč ter Maše Filipovič s sodelavkami kažejo, da je zasebni oz. notranji krog socialnih omrežij v premoči v razmerju do zunanjega oz. javnega kroga omrežij. Socialna omrežja so družinocentrična, sestavlja jih majhno število ljudi, zato so preobremenjena, obenem pa družina in sorodstvena omrežja pridobivajo vse večjo vlogo. Slovenska družba se potemtakem kolektivizira, a na specifični ravni, ta kolektivizacija je usmerjena k družini in sorodstvu. Upravičen je sklep, da gre za specifičen odziv prebivalstva na modernizacijske oz. globalizacijske pritiske. Prebivalstvo se v vzdušju negotovosti zanaša predvsem na najožji sorodstveni krog, ki predstavlja blažilec preživetvene negotovosti in tveganj. V kontekstu Inglehartove sheme se srečujemo s specifično obliko retradicionalizacije, ki daje vse večji pomen specifični obliki skupnosti, skupnosti krvnega sorodstva.

Z vidika dejanske mobilnosti prebivalcev Slovenije in njihove prostorske identifikacije ne moremo govoriti o (visoki) vključenosti v globalno družbo. Na drugi strani pa je v Sloveniji opaziti, da upada delež tistih, ki so proti odpiranju in sproščanju globalizacijskih tokov. Na splošno velja, da se z oddaljevanjem od nastanka nacionalne države (1991) zmanjšuje etnična distanca oz. ksenofobija, poleg tega pa se v Sloveniji uveljavlja nov koncept državljanstva, ki se ločuje od načel etničnega razmejevanja, izključevanja in lojalnosti partikularnim skupnostim. Prehajamo torej k modernemu razumevanju državljanstva, ki je utemeljeno na formalno-pravnem in ne na etničnem načelu, prehajamo od naroda k naciji. Vendar moramo pri tem upoštevati, da je prebivalstvo RS, v primerjavi s prebivalstvom visokorazvitih družb, sorazmerno ksenofobno. V času gospodarske krize, tako domnevam, se je ksenofobnost etničnih Slovenk in Slovencev najverjetneje okrepila. V skladu s tovrstnim razumevanjem je prostorska mobilnost upravičena, a le v kolikor so prostorsko mobilni 'turisti' (Bauman), ne pa 'vagabundi'.

Nenazadnje pa, kar zadeva odnos Slovenk in Slovencev do cerkve in religioznosti, lahko Slovenijo uvrstimo med sekularizirane države. Obiskovanje cerkvenih obredov povečini predstavlja le ritual, ki odraža zavezanost verski – ali družinsko-sorodstveni – skupnosti.

Zgoraj navedeno se v precejšnji meri sklada z operacionalizacijo vrednotnih orientacij prebivalstva RS, ki jo je izvedla Iglič (Iglič, 2004b). Ugotovila je, da se v Sloveniji oblikujejo štiri vrednotne usmeritve, in sicer tradicionalizem, materializem, egoistični in solidarni individualizem. Za tradicionalizem sta značilni ubogljivost in vernost, na račun samostojnosti in odgovornosti, za egoistični individualizem je značilna samostojnost, na račun nesebičnosti, za materializem sta značilni varčnost in trdo delo, na račun strpnosti in spoštovanja, za solidaren individualizem pa odločnost in domišljija, na račun lepega vedenja in

varčnosti. Iglíč sklepa, da imamo v Sloveniji, v primerjavi z drugimi evropskimi državami, opraviti z močno prisotnim egoističnim individualizmom, s pomanjkanjem solidarnega individualizma in s tradicionalno usmerjenostjo, v sklopu katere se vernost povezuje z ubogljivostjo (ibidem).¹⁹ Prvi vrednotni element pobezuje z dediščino privatiziranega socialnega življenja iz obdobja socializma, drugega pa s katolicizmom. Oboje je Inglehart tudi izpostavil v svoji študiji (ibidem).

Naj spomnim, da je Inglehart opredelil dve razsežji, s pomočjo katerih lahko umestimo družbe v kulturni zemljevid sveta, razsežje 'tradicionalnih' vs 'sekularno-racionalnih' usmeritev in razsežje 'vrednot preživetja' vs 'vrednot samoizražanja'. Slovenija se na razsežju tradicionalno-sekularno uvršča relativno visoko, na razsežju materialistično-postmaterialistično pa je nekje na sredini med obema poloma. Vsaj za egoizem lahko predpostavimo, da se prekriva z materialističnim polom Inglehartovega koordinatnega sistema, na ravni psihološke strukture pa z nekaterimi predpostavkami slovenskega narodnega značaja.²⁰

Predstavljeni podatki kažejo, da se je Slovenija v prvi polovici tega desetletja znašla na vrednotnem križišču, da pa je v drugi polovici desetletja prišlo do preobrata, ki je privedel do specifične retradicionalizacije slovenske družbe. Ta preobrat se je izvršil navkljub izjemni rasti kupne moči prebivalstva. Zanj sta značilni pozasebljenje, ki

---

¹⁹Do podobne razvrstitve je prišla tudi Uletova v sklopu analize vrednot mladih Slovenk in Slovencev (Ule, 2002).

²⁰Na tem mestu ne bom poskušal z interpretacijo pravkar navedenih podatkov, to je stvar prihodnjih raziskav in analiz. Vsekakor pa bi bila zanimiva primerjava značilnosti psihološke strukture Slovenk in Slovencev (gre za t. i. 'narodni značaj'), umestitev v Inglehartov koordinatni sistem ter opredelitve vrednotnih usmeritev, kot jih je opredelila Iglíč. Z slovenski narodni značaj naj bi bile namreč značilne vsaj naslednje usmeritve: materializem, konservativizem in delavnost, na ravni psiholoških značilnosti pa močno poudarjena introvertnost in psihotizem, ki se iztekata v avtodestruktivnost.

se odreka skupnosti na račun družine in krvnega sorodstva, krepitev avtoritarnih nagnjenj, ki jo spremlja nezaupanje v formalno institucionalno strukturo države, ter sorazmerno nizka raven tolerance do drugačnosti, ki vključuje tudi zavračanje kreativnosti. Vse kaže, da se v RS ravno v tem trenutku utrjuje sklop vrednostnih usmeritev, ki so bližje tradicionalizmu in materializmu. Sekularizem in postmaterializem v tem trenutku nista oportuna.

Na podlagi vsega navedenega sklepam, da se je proces globalizacije, kot proces modernizacije *par excellence*, na Slovenskem izšel v svoje nasprotje, v specifično družbeno retradicionalizacijo. Retradicionalizacija je zgolj začasna, zaskrbljuje pa, da prispeva k blokadi procesov, ki bi naj privedli do prehoda slovenske družbe med družbe inovativnosti in znanja.

Razprava – slovenski tradicionalni preživetveni model kot ključni dejavnik procesa družbene retradicionalizacije

Proces retradicionalizacije se ne razvija v praznem prostoru, temveč ima svoje korenine in logiko. Njegove korenine segajo najmanj 250 let v preteklost. Proces retradicionalizacije je ukoreninjen v 'tradicionalnem slovenskem poslovnem modelu' (Jaklič). Bistvena inovacija poslovnega oz. preživetvenega modela se sicer izvrši v času po 2. svetovni vojni, ko je bil nadgrajen in utrjen v procesu tvorbe specifičnega zavezištva med političnimi in gospodarskimi elitami ter podrejeno populacijo, s spremljajočo izgradnjo mehanizmov države blaginje. Vendar premene političnega in gospodarskega režima ne pomenijo ali niso spremenile skorajda ničesar. V času od leta 1991 do danes se slovenski tradicionalni preživetveni model zgolj preoblikuje. Kot spodbujevalec celotnega podviga, ki na eni strani vzpostavlja privilegije politične in gospodarske elite, na drugi strani pa krepi zasebniške strukture prebivalstva, ki ni neposredno povezano z obema prevladujočima elitama, deluje, ali je

delovala, rastoča blaginja (cf. Vehovar, 2009).

Za slovenski preživetveni model je značilno trajno črpanje iz več kot enega preživetvenega vira. To samo po sebi ni slabo, saj lahko tovrsten preživetveni vzorec v času krize pripomore k temu, da večina prebivalstva stisko prebrodi brez večjih težav (cf. Jaklič in Razgoršek, 2002), obenem pa bistveno olajša preživetveno breme, ki ga v času krize nosijo nezaposleni, njihova družinska omrežja ter lokalne skupnosti. S tem lahko razložimo relativno visoko raven socialnega miru v prvi polovici devetdesetih let, po izgubi tradicionalnih jugoslovanskih trgov. Isto vlogo igra tudi danes, tj. v obdobju globalne gospodarske krize.

Za slovenski tradicionalni poslovni oziroma preživetveni model je značilno črpanje iz štirih preživetvenih virov: prvič iz naslova uradne ekonomije, drugič iz naslova sive ekonomije, tretjič iz naslova socialne države z njenimi transferji in storitvami in četrtič iz naslova vzajemne pomoči v okviru družine (Jaklič et al., 2009; Jaklič in Hribernik, 2009; Jaklič, 2009). Zaposlitve v okviru uradne ekonomije in od tod izhajajoči dohodki predstavljajo tisti vir, ki pogojuje posameznikovo preživetje kot tudi preživetje njegovega najožjega sorodstva, poleg tega pa dodaten 'sivi' zaslužek omogoča obstoj (pre)nizkih mezd v okviru uradne ekonomije (ibidem). Tretjič, prebivalstvo RS je deležno ugodnosti, ki se nanašajo na socialne, zdravstvene in pokojninske transferje, ki so, recimo temu tako, 'uradni'. Končno pa je prebivalstvo deležno tudi neuradnih, 'sivih' transferjev, v okviru najožje družinske skupnosti ter krvnega sorodstva. Sem lahko prištejemo tudi medsosedsko pomoč.

Proces vrednostne retradicionalizacije predstavlja, v svojem jedru, zgolj povečan obseg črpanja iz tistih virov, na katere se je prebivalstvo v času od srednjega veka pa do danes lahko najbolj zaneslo, tj. na družinska in sorodstvena omrežja ter na svojo fizično moč.

Menim, da predstavlja pravkar opisani preživetveni model tisto os, Beck bi jo imenoval 'os življenja', okoli katere se vrti celotna slovenska družba. Predstavlja njeno temeljno in vodilno načelo, predpogoj uravnoteženja družbe, obenem pa tudi dejavnik, ki blokira procese njene nadaljnje modernizacije.

Literatura

Adam, Frane, Makarovič, Matej, Rončević, Borut in Tomšič, Matevž (2005): *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe*. Budapest: Central European University Press.

Beck, Ulrich (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.

Bernik, Ivan (2004): *Slovensko javno mnenje, povej, kdo srečen v deželi je tej?* V: Brina Malnar in Ivan Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, str. 175-193.

Collier, Paul (1998): *Social Capital and Poverty*. Social Capital Initiative Working Paper No. 4. Washington: The World Bank.

Convergence and divergence of working conditions in Europe: 1990-2005 (2009): Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Feldmann, Magnus (2007): *The Origins of Varieties of Capitalism: Lessons from Post-Socialist Transition in Estonia and Slovenia*. V: Bob Hancke, Martin Rhodes in Mark Thatcher (ur.): *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions and Complementarities in the European Economy*. Oxford: Oxford University Press, str. 328-350.

Fink-Hafner, Danica (1998): *(Pre)oblikovanje policy omrežij v kontekstu demokratičnega prehoda - slovenski primer*. Teorija in praksa. Let. 35, št. 5, str. 830-849.

Filipović, Maša, Mandič, Srna in Boškić, Ružica (2005): *Social Quality in Slovenia*:

Emergent Individual Risks and Disappearing Fora to Discuss Them. *European Journal of Social Quality*. Vol. 5, No. 1-2, str. 216-230.

Hafner-Fink, Mitja (2004): Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev. V: Brina Malnar in Ivan Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, str. 55-80.

Hlebec, Valentina in Kogovšek, Tina (2003): Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave*. Let. 19, št. 43, str. 103-125.

Iglič, Hajdeja (2004a): Tri ravni socialnega kapitala v Sloveniji. V: Brina Malnar in Ivan Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, str. 155-174.

Iglič, Hajdeja (2004b): Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*. Let. 20, št. 46-47, str. 149-175.

Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald (2000): *Culture and Democracy*. V: Samuel P. Huntington in Lawrence E. Harrison (ur.): *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books.

Inglehart, Ronald (2005): *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press.

Jaklič, Marko in Zagoršek, Hugo (2002): From Strengths to Weaknesses: Historical Development of Shadow Economy and its Impact on National Competitiveness. V: Muris Čičić in Nenad Brkić (ur.): *Transition in Central and Eastern Europe - Challenges of 21st Century*, 301-308. ICES 2002 Conference Proceedings. Sarajevo: University of Sarajevo, Faculty of Economics.

Jaklič, Marko in Hribernik, Aljaž (2009): Slovenija: izziv 'omogočujočega' razvoja. Ljubljana, 10. april, rokopis, besedilo bo objavljeno v eni od publikacij SAZU.

Jaklič, Marko, Zagoršek, Hugo in Hribernik, Aljaž (2009): Slovenian Evolutionary Business System Dynamics. V Peer Hull Kristensen in Kari Lilja (ur.), *New Modes of Globalizing: Experimentalist Forms of Economic Organization and Enabling*

Welfare Institutions - Lessons from the Nordic Countries and Slovenia, 239-295. Helsinki: Helsinki School of Economics, str. 239-295.

Jaklič, Marko (2009): Poslovno okolje in gospodarski razvoj. Ljubljana: Ekonomska fakulteta v Ljubljani.

Kaase, Max in Newton, Kenneth (1999): Zaupanje v vlado. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.

Kristensen, Peer Hull in Lilja, Kari Lilja (ur.) (2009): New Modes of Globalizing: Experimentalist Forms of Economic Organization and Enabling Welfare Institutions - Lessons from the Nordic Countries and Slovenia. Helsinki: Helsinki School of Economics.

Makarovič, Matej (2004): Socialni kapital kot neizkoriščeni vir. V: Ivan Svetlik in Branko Ilič (ur.): Razpoke v zgodbi o uspehu: primerjalna analiza upravljanja človeških virov v Sloveniji. Ljubljana: Sophia, str. 130-152.

Mlinar, Zdravko in Štebe, Janez (2004): Odpiranje v svet v zavesti Slovencev. V: Brina Malnar in Ivan Bernik (ur.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, str. 11-53.

Mrak, Mojmir, Rojec, Matija and Silva-Jauregui, Carlos (2004): Overview: Slovenia's Threefold Transition. V: Mojmir Mrak, Matija Rojec in Carlos Silva-Jauregui (ur.): Slovenia From Yugoslavia to the European Union. Washington D.C.: The World Bank, str. xix-lvi.

Poročilo o človekovem razvoju (2001): Matjaž Hanžek in Marta Gregorčič (ur.). Ljubljana, UMAR in UNDP.

Poročilo o razvoju 2009 (2009): Rotija Kmet Zupančič (ur.). Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.

Porter, Michael E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. New York: The Free Press.

Porter, Michael E. (2004): Building the Microeconomic Foundations of

Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index. V: Global Competitiveness Report 2004-2005, Geneve: World Economic Forum.

Putnam, Robert (1995): Bowling Alone: America's Declining Social Capital. Journal of Democracy. Vol. 6, No. 1, str. 65-87.

Quality of Life in Europe: First European Quality of Life Survey (2004). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. URL: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eqls/2003/eqls.htm> (5. 9. 2009).

Rojec, Matija, Šušteršič, Janez, Vasle, Boštjan, Bednaš, Marija in Jurančič, Slavica (2004): The Rise and Decline of Gradualism in Slovenia. Post-Communist Economies. Vol. 16, No. 4, December, str. 459-482.

Rus, Veljko in Toš, Niko (2005): Vrednote Slovencev in Evropejcev. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Sala-I-Martin, Xavier in Artadi, E. V. (2004): The Global Competitiveness Index. Global Competitiveness Report 2004-2005. Geneve: World Economic Forum

Second European Quality of Life Survey: Overview (2009). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. URL: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eqls/eqls2007/results.htm> (5. 9. 2009).

Socialni razgledi 2006 (2006): Jana Javornik (ur.). Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.

Socialni razgledi 2008 (2009): Matjaž Hanžek et al. (ur.). Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.

Smrke, Marjan (2004): A/teizem in srečnost v medevropskih primerjavah. V: Brina Malnar in Ivan Bernik (ur.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, str. 233-252.

Stanojević, Miroslav (2003): Workers Power in Transition Economies: The Cases of Serbia and Slovenia. *European Journal of Industrial Relations*. Vol. 9, No. 3, str. 283-301.

Stanojević, Miroslav (2005): Slovenia: rigidity or negotiated flexibility? V: Vaughan-Whitehead, Daniel (ur.): Working and employment conditions in new EU member states; convergence or diversity. International Labour Office: European Commission, str. 339-355.

Stanojević, Miroslav in Vehovar, Urban (2007): Slovenia's Integration into the European Market Economy: Gradualism and its 'Rigidities'. V: Peter Leisink, Bram Steijn in Ulke Veersma (ur.): Industrial Relations in the New Europe: Enlargement, Integration and Reform. Cheltenham: Edward Elgar, str. 81-98.

Stanojević, Miroslav (2008): Slovenski postfordizem v kontekstu evropeizacije: konkurenčno (samo)izčrpavanje dela. V: Goran Lukič in Rastko Močnik (ur.): Sindikalno gibanje odpira nove poglede. Ljubljana, Zveza svobodnih sindikatov Slovenije, str. 23-33.

Šušteršič, Janez (2004): Political Economy of Slovenia's Transition. V: Mojmir Mrak, Matija Rojec in Carlos Silva-Jauregui (ur.): Slovenia From Yugoslavia to the European Union. Washington D.C.: The World Bank, str. 399-411.

Šušteršič, Janez (2009): Politično-ekonomsko ravnotežje gradualizma. Referat na simpoziju *Kapitalizem, tranzicija, demokracija*, Ljubljana, 26. in 27. marec, rokopis.

Tomšič, Matevž in Rek, Mateja (2006): Kulturni vidiki ekonomskega in političnega razvoja: stare in nove članice EU v primerjalni perspektivi. *Organizacija*. Let. 36, št. 1, str. 28-34.

Trbanc, Martina (1992): Različni socialno-blaginjski sistemi in trendi v socialnih politikah. *Družboslovne razprave*. Let. 10, št. 14, str. 94-108.

Ule, Mirjana in Kuhar, Metka (2002): Sodobna mladina: izziv sprememb. V: Vlado Mihelj (ur.): Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje. Maribor: Aristej, str. 39-77.

Vehovar, Urban (2009): Od egalitarnega k blaginjskemu sindromu. Teorija in praksa. Let. XLVI, št. 5, str. 684-699.

World Development Report 2002 (2002): Washington: The World Bank. URL: <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTWDRS/0,,contentMDK:20227703~pagePK:478093~piPK:477627~theSitePK:477624,00.html> (6. 9. 2009).

World Development Report 2006 (2006): Washington: The World Bank.
/kot zgoraj/

World Development Report 2009 (2009): Washington: The World Bank.
/kot zgoraj/

World Development Report 2010 (2010). Washington: The World Bank.
/kot zgoraj/

Županov, Josip (1970): Egalitarizam i industrializam. Sociologija. Let. 12, št. 1, str. 5-45.